

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2023.80.2.72>

ТРУДОПРАВОВІ ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ КРИТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ

Лубінець Д.В.,
доктор філософії

Лубінець Д.В. Трудові принципи правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури.

Стаття присвячена з'ясуванню змісту трудових принципів правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури в Україні. Автором встановлюється, що розглядані принципи (разом із соціально-правовими принципами цього механізму) складають групу спеціальних (галузевих) принципів правового механізму соціального захисту прав зазначеного кола працівників. Обсяг трудових принципів правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури фактично тотожний принципам трудового права. У зв'язку із цим, до відповідних принципів слід відносити такі засадничі ідеї: принципи свободи праці; принцип гідної праці; принцип свободи солідарності (об'єднання, асоціації); принцип розвитку людського капіталу (підвищення конкуренції); принцип недоторканності приватного життя працівника; принцип соціальної безпеки працівника та його сім'ї; принцип гармонійної стабільності трудових відносин. Кожен з означених принципів містить широкий обсяг вимог до держави (певною мірою також до суспільства), виконання яких формує соціально безпечні умови виникнення, перебігу та припинення трудових правовідносин, а отже – умови, за яких кожен працівник спроможний набути, реалізувати та захистити своє право на соціальний захист. У висновках до статті узагальнюються результати дослідження та обґрунтовується потреба створення та прийняття спеціального законодавчого акту – Закону України «Про працівників критичної інфраструктури», в якій буде міститись окрема стаття «Принципи соціальної безпеки працівників критичної інфраструктури». Зазначається, що окреслення цих принципів в нормах спеціального законодавчого акту вирішуватиме проблему того, що сучасне законодавство не спроможне унормувати усі аспекти забезпечення соціальної безпеки працівників. У той же час визнання законодавцем вказаних принципів формує належну правозахисну основу для того, щоби суд, Омбудсман, ін. суб'єкти владних повноважень могли більш гнучко тлумачити широту соціальних і трудових прав працівників, маючи належне нормативно-правове підґрунтя для здійснення контролю за дотриманням права на соціальний захист працівників, а також здійснювати захист цього права в юрисдикційному порядку.

Ключові слова: галузеві принципи права, критична інфраструктура, працівники критичної інфраструктури, принципи трудового права, соціальна безпека, соціальний захист, соціальні права, трудові права.

Lubinets D.V. Labor law principles of the legal mechanism of social protection of the rights of critical infrastructure workers.

This article aims to elucidate the labour law principles underpinning the legal mechanism for the social protection of the rights of critical infrastructure workers in Ukraine. The author determines that the principles in question, alongside the social and legal principles of this mechanism, form a set of specific (sectoral) principles for the legal mechanism about the social protection of the rights of these workers. The scope of labour law principles within the legal mechanism for the social protection of the rights of critical infrastructure workers closely aligns with the general principles of labour law. Consequently, the pertinent principles should encompass the following fundamental concepts: the principle of freedom of labour; the principle of decent work; the principle of freedom of solidarity (association, unionisation); the principle of human capital development (enhancing competitiveness); the principle of employee privacy; the principle of social security for the employee and their family; and the principle of harmonious stability in labour

relations. Each of these principles encompasses a broad spectrum of requirements for the state (and to some extent, society), the fulfillment of which establishes socially secure conditions for the inception, progression, and cessation of labour relations. Consequently, this framework ensures that every employee is capable of acquiring, realising, and safeguarding his or her right to social protection. The article's conclusions synthesise the study's results and articulate the necessity of formulating and enacting a specific legislative act - the Law of Ukraine 'On Critical Infrastructure Workers'. This law would include a distinct article titled 'Principles of Social Security of Critical Infrastructure Workers'. It is highlighted that delineating these principles within the provisions of a special legislative act would address the issue that current legislation is unable to standardize all aspects of ensuring workers' social security. Furthermore, the legislator's recognition of these principles would establish a suitable human rights foundation. This would enable courts, the Ombudsman, and other authorities to interpret the scope of workers' social and labour rights more. Such recognition provides a regulatory and legal basis for overseeing adherence to workers' right to social protection and for safeguarding this right through jurisdictional means.

Key words: critical infrastructure workers, critical infrastructure, labor rights, principles of labor law, sectoral principles of law, social protection, social rights, social security.

Постановка питання. Принципи права в загальному сенсі можуть бути інтерпретовані як фундаментальні, абстрактні та всеосяжні ідеї, а також цінності, що лежать в основі правової системи суспільства, яке визнає панування права, крізь призму чого в даному суспільстві розробляються, змінюються і скасовуються нормативно-правові акти, а також здійснюється їхнє тлумачення, зокрема у правореалізаційній діяльності. При цьому важливо наголосити, що принципи права в цілому засновані на фундаментальних (часто – загальнолюдських) цінностях, таких як людиноцентризм, гуманізм, справедливість та рівноправність, а також на етичних і моральних міркуваннях, чітко сформованих (виходячи із загальнолюдських цінностей) у галузевому та інституційному контексті. Не є виключенням з цього також створення, організація функціонування та дія правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури, як важливої складової правопорядку та суттєвої гарантії соціальної безпеки сучасної України. Як складовий елемент правопорядку цей правовий механізм повинен ґрунтуватись на загальноправових принципах, як механізм, що регламентується нормами соціального та трудового права – на галузевих принципах трудового та соціального права України, а як механізм забезпечення соціальної безпеки працівників з особливим соціально-правовим статусом – на комплексі особливих засадничих ідей, які враховують особливості забезпечення соціальної безпеки відповідного кола суб'єктів права. При цьому слід констатувати, що відповідні принципи по сьогодні ще не були предметом наукового дослідження, а щонайперше – трудові принципи механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури, як ключові галузеві засади соціально безпечного виникнення, перебігу та припинення трудових правовідносин з такими працівниками.

Аналіз наукової літератури та невирішені раніше питання. Хоча на сьогоднішній день ученими ще не приділялась увага встановленню змісту трудових принципів правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури, слід констатувати, що ці засадничі ідеї фактично тотожні принципам трудового права, з'ясуванню сутності яких приділялась увага ряду науковців, серед яких: О.С. Арсентьева, В.В. Єрьоменко, І.П. Жигалкін, М.І. Іншин, Л.В. Котова, В.В. Лямзенко, Д.А. Паньков, П.Д. Пилипенко, Д.І. Сіроха, О.В. Старчук, О.М. Ярошенко та ін. Ґрунтуючись на висновках і пропозиціях цих та ін. учених стосовно сутнісного змісту галузевих принципів трудового права можемо сформулювати актуальну наукову думку щодо трудових принципів правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури.

Мета статті полягає в з'ясуванні змісту трудових принципів правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури. Для досягнення цієї мети слід виконати такі завдання: 1) на основі аналізу наукової літератури окреслити основні принципи трудового права України, які стосуються правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури; 2) окреслити зміст та вимоги цих принципів; 3) узагальнити результати дослідження.

Виклад основного матеріалу. Трудові принципи правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури є засадничими ідеями, які (поряд із соціально-правовими принципами цього механізму) охоплені групою спеціальних (галузевих) принципів правового механізму соціального захисту прав окресленого кола працівників. Приймаючи до уваги позиції українських науковців щодо змісту та переліку принципів трудового права [див., напр.: 1–6], доходимо

думки, що ключовими трудовими принципами правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури України є наступні керівні засади:

1. Принцип *свободи праці*, що є одним із ключових принципів трудового права України [7], який означає, що кожен працівник: має право вільно обирати професію, вид роботи та місце роботи без будь-якого примусу чи дискримінації; володіє безумовним правом відмовлятися від роботи, яку йому пропонують (крім роботи, яку у відповідності до Основного Закону України не можна тлумачити в якості примусової роботи). У контексті соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури цей принцип передбачає, що держава має забезпечити умови, за яких працездатні громадяни: повинні мати відносно вільний доступ (обмежений лише професійними та ін. вимогами, які аргументовані потребою належного виконання посадових обов'язків) до різноманітних можливостей працевлаштування у системі критичної інфраструктури; вважаються вільними у виборі професії, виду роботи та місця роботи, що відповідають їх навичкам, інтересам, досвіду роботи, трудовому потенціалу та амбіціям в його вияві. Виконуючи вимоги принципу свободи праці держава повинна: по-перше, вживати усіх необхідних заходів, спрямованих на запобігання будь-якій дискримінації у сфері праці та зайнятості за такими ознаками, як стать, вік, сексуальна орієнтація, раса, національна приналежність, мова спілкування, релігійні та політичні погляди, наявність (відсутність) інвалідності тощо. По-друге, у контексті розглядуваної засадничої ідеї держава повинна забезпечувати, щоб працівники критичної інфраструктури мали реальну можливість створювати профспілки та вступати до них, а також брати участь у колективних переговорах задля захисту власних законних інтересів та для узгодження найбільш оптимальних (без шкоди для їх базової соціальної безпеки) умов праці та соціальних гарантій. У цьому контексті держава має забезпечити захист прав працівників на страйк та інші форми страйків на виробництві (зрозуміло, це держава може здійснити лише з початком періоду післявоєнного відновлення України), беручи до уваги також вплив цієї гарантії на стан національної безпеки, а також забезпечити, щоб роботодавці повсюдно поважали свободу об'єднання працівників критичної інфраструктури та ініціювання, проведення ними колективних переговорів.

2. Принцип *гідної праці*, який слід вважати особливою засадничою ідеєю сучасного трудового права України [8], якою наголошується на важливості надання всім працівникам реальних можливостей для роботи в умовах психофізіологічної безпеки, рівності, поваги до людської гідності, індивідуальності тощо (тобто в умовах достатньої інклюзії). У контексті ефективної дії правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури України розглядуваний принцип висуває наступні важливі вимоги до держави (відповідною мірою також і до суспільства): по-перше, забезпечення доступу працівників критичної інфраструктури до безпечних та здорових умов праці, що включає серед іншого захист таких працівників від різних соціальних і професійних ризиків, пов'язаних з виконанням трудових (службових) обов'язків, а також працівникам критичної інфраструктури необхідних засобів індивідуального захисту. По-друге, забезпечення справедливої оплати праці працівників, що відповідає встановленим законом вимогам про мінімальну заробітну плату, враховує складність роботи, режим роботи, вимоги до досвіду та кваліфікації працівників тощо. По-третє, надання працівникам доступу до благ системи соціального захисту, включаючи охорону здоров'я, страхування, додаткову освіту тощо.

3. Принцип *свободи солідарності (об'єднання, асоціації)* [9], який в контексті соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури виявляється у наступних вимогах до держави (також до суспільства): по-перше, визнання та захист права працівників критичної інфраструктури на створення профспілки чи інших організацій для захисту своїх прав та законних інтересів, брати участь у житті профспілки (організації), виходити з профспілки (організації); по-друге, забезпечення того, щоб працівники критичної інфраструктури не піддавалися дискримінації за ознакою їх членства або неналежності до профспілки або відповідної організації працівників; по-третє, визнання права працівників на ведення колективних переговорів з роботодавцями для визначення їх заробітної плати, умов праці та інших обставин, які стосуються праці та зайнятості й позначаються на соціальній безпеці працівників критичної інфраструктури, а також на безпеці їхніх сімей: по-четверте, забезпечення того, щоб працівники мали право та могли реалізувати право на страйк як дієвий засіб формулювання та донесення своїх жалоб, ведення переговорів зі своїми роботодавцями (утім, це право має бути забезпечене після завершення війни в Україні); по-п'яте, надання ефективних інструментів правового захисту працівникам, які були несправедливо звільнені, зазнали дискримінації або іншим чином зазнали несправедливого ставлення через здійснення (або недієвості) ними права на свободу об'єднання.

4. Принцип *розвитку людського капіталу (підвищення конкуренції)* [10], який можна вважати одним з найважливіших принципів сучасного трудового права України. Виокремленою засадничою ідеєю наголошується на важливості інвестування у покращення навичок та знань працівників критичної інфраструктури для підвищення їх продуктивності та безпеки перебігу виробничих відносин. Саме тому це принцип висуває кілька важливих вимог до держави (у певній мірі також для суспільства), а саме: по-перше, надання доступу працівникам критичної інфраструктури до системи освіти, а також розробка та реалізація актуальних програм професійної підготовки, які допомагатимуть працівникам критичної інфраструктури вдосконалювати свої навички та знання, залишатися у професійному плані актуальними та затребуваними фахівцями як в системі критичної інфраструктури, так і на ринку праці, що постійно змінюється; по-друге, забезпечення того, щоб освітні програми, а також програми професійної підготовки, до яких надається доступ працівникам критичної інфраструктури, були високоякісними та доступними для всіх працівників критичної інфраструктури, незалежно від їхньої статі, матеріального становища, соціального статусу тощо; по-третє, заохочення навчання працівників критичної інфраструктури протягом усього їхнього життя, а також безперервного професійного розвитку, що дозволяє цим працівникам адаптуватися до нових технологій та робочих процесів, що впроваджуються на об'єктах критичної інфраструктури України; по-четверте, захист прав інтелектуальної власності працівників критичної інфраструктури, а також забезпечення того, щоб вони отримували справедливую компенсацію за внесок у розробку нових ідей та технологій на об'єктах критичної інфраструктури.

5. Принцип *недоторканності приватного життя працівника*, що є особливим принципом трудового права України, котрий вимагає від держави (відповідною мірою й від суспільства): по-перше, забезпечення того, щоб роботодавці дотримувалися вимог законодавства про захист персональних даних працівників критичної інфраструктури, а насамперед охороняли дані, які містяться у медичних записах, виписках про заробітну плату, довідки про склад сім'ї, кризові ситуації в сім'ї (наприклад, які стали відомими із заяви працівника про отримання матеріальної допомоги від роботодавця з «вільного» фонду (наразі фрагментарно регулюється в контексті держслужбовців), який може бути розподілений на відповідні житлово-побутові матеріальні допомоги) та ін. конфіденційну інформацію про працівника критичної інфраструктури; по-друге, розумного (необхідного, пропорційного та виправданого) здійснення контролю і нагляду за працівником критичної інфраструктури, яке не дозволяє зазіхнути на його приватне життя; по-третє, гарантування того, що працівники критичної інфраструктури будуть здатні реалізувати право на недоторканність приватного життя при спілкуванні в позаробочий і (у відповідній мірі) робочий час, включаючи безпосереднє спілкування, а також спілкування через інструменти теле- та онлайн-комунікації (електронну пошту, соціальні мережі, онлайн-месенджери, телефонні дзвінки тощо). Таким чином, держава повинна запобігати ймовірним ситуаціям, за яких роботодавці перехоплюватимуть, відстежуватимуть та записуватимуть спілкування працівників критичної інфраструктури без законної на те причини. По-четверте, держава повинна забезпечувати доступ працівників критичної інфраструктури до всієї інформації про їх персональні дані, що зберігаються у роботодавців, а також про цілі, для яких вони збираються, обробляються, а також зберігаються (також про терміни збереження означеної інформації).

6. Принцип *соціальної безпеки працівника та його сім'ї*. Зазначена засаднича ідея насамперед вимагає, щоб держава (відповідно й суспільство): по-перше, забезпечувала всім працівникам критичної інфраструктури доступ до соціальної допомоги, послуг та пільг, незалежно від їх професії, статусу зайнятості; по-друге, захищала соціально вразливих працівників критичної інфраструктури, не допускаючи при цьому, щоб стан соціальної вразливості таких працівників (їх сімей) прямо чи опосередковано був результатом їх роботи на об'єкті критичної інфраструктури; по-третє, забезпечувала фінансову основу для створення умов соціальної безпеки працівників та їх сімей.

7. Принцип *гармонійної стабільності трудових відносин*, який вважається однією із ключових засадничих ідей сучасного трудового права України, яка наголошує на важливості підтримки стабільних трудових відносин між роботодавцем і працівником тією мірою, в якій ці відносини їх влаштовують (тобто, цей принцип відображає баланс права на працю та недопустимості примусу до праці, а також організаційно-економічну та ін. необхідність роботодавця в кадрах). Слід зазначити, що вказаний принцип сучасного трудового права ґрунтується на визнанні того факту, що стабільні трудові відносини дозволяють працівникові планувати своє трудове та особисте життя, а роботодавцю – прогнозувати подальший розвиток виробничих відносин, сприяючи таким чином загальному добробуту суспільства, допомагаючи економічному зростанню та стабільності розвитку суспільства, а отже – забезпеченню соціальної безпеки держави.

Висновки. Узагальнюючи викладене зазначимо, що в умовах сьогодення, коли актуалізується питання забезпечення соціальної безпеки працівників критичної інфраструктури вбачається потреба у створенні законодавчого акту, що визначатиме основні аспекти організації праці працівників критичної інфраструктури, визначатиме їх правовий статус, а також особливості соціально безпечної реалізації цього статусу. Створення такого законодавчого акту повинно узгоджуватись із вимогами як загальноправових, так і спеціальних принципів правового механізму соціального захисту прав працівників критичної інфраструктури, а особливо – галузевим принципам сучасного трудового права України. Це означає, що норми пропонованого нами Закону України «Про працівників критичної інфраструктури» повинні відповідати вимогам таких принципів, а також містити окрему статтю «Принципи соціальної безпеки працівників критичної інфраструктури», в окремій частині якої повинен міститись перелік принципів трудового права, зокрема: принцип свободи праці; принцип гідної праці; принцип свободи солідарності (об'єднання, асоціації); принцип розвитку людського капіталу (підвищення конкуренції); принцип соціальної безпеки працівника та його сім'ї; принцип недоторканності приватного життя працівника; принцип гармонійної стабільності трудових відносин та ін. Окреслення цих принципів в нормах спеціального законодавчого акту вирішуватиме проблему того, що сучасне законодавство не спроможне унормувати усі аспекти забезпечення соціальної безпеки працівників. У той же час визнання законодавцем вказаних принципів формує належну правозахисну основу для того, щоби суд, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, ін. суб'єкти владних повноважень могли більш гнучко тлумачити широту соціальних і трудових прав працівників, маючи належне нормативно-правове підґрунтя для здійснення контролю за дотриманням права на соціальний захист працівників, а також здійснювати захист цього права в юрисдикційному порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Арсентьева О.С. Поняття та особливості принципів трудового права України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 31. С. 34–43.
2. Єрьоменко В.В. Принципи трудового права в аспекті правозастосування. *Право та інновації*. 2016. № 1 (13). С. 122–131.
3. Жигалкін І.П. Система принципів трудового права в умовах формування нової правової доктрини в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Северодонецьк, 2016. 449 с.
4. Котова Л.В., Лямзенко В.В. Систематизація галузевих та міжгалузевих принципів трудового права України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2016. № 32. С. 117–124.
5. Пилипенко П.Д. Принципи трудового права. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2001. № 13. С. 278–283.
6. Старчук О.В. Принципи трудового права України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.05. Луцьк, 2011. 187 с.
7. Занфірова Т.А. До питання про принцип свободи праці в трудовому праві України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 5. С. 146–149.
8. Панченко М.В. Соціально-правова значимість гідної праці в сучасному суспільстві. *Соціальне право*. 2018. № 3. С. 41–45.
9. Погребняк О.Ю. Принцип свободи об'єднання в актах міжнародної організації праці та його реалізація в законодавстві України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2015. № 3. С. 111–114.
10. Денисенко М.П., Будякова О.Ю. Підвищення індексу людського капіталу – важлива складова інноваційної кадрової політики підприємств. *Економіка та держава*. 2019. № 4. С. 11–17. doi: 10.32702/2306-6806.2019.4.11.